

IN DIT NUMMER

Ecologische richtlijnen van 400 v. Chr. 1, 2, 3
Muis geaccepteerd als medebewoner
van geïsoleerd huis 3

Boer zoekt volkstuinder 4, 5
Nederlands zuinigste douchekop
Koperen Kop bestaat 25 jaar! 5

Renderend landschap 6, 7
Composthoop volgens Pieter Boxman
(Beter 1x zien...) 8

道 Ecologische richtlijnen van 400 v. Chr. Hoe Tao de oude boeren van China inspireerde

Als deze Nieuwsbrief is uitgekomen beleven we nog de 'maand van de filosofie' en lezen we in kranten en weekbladen dat deze maand in het teken staat van het thema: het 'Echte Leven'. Wat bedoelen onze filosofen met het 'echte leven'? En hoe zien ze daarin de rol van de moderne mens? Alle mensen van nu beschikken zoals dna-onderzoek uitwijst over vrijwel hetzelfde tienduizend jaar geleden. Maar de moderne alles overheersende technologie. Het is deze die rentmeesters van deze aarde, zoals onze voorouders ingrijpend heeft verkleind. Voldoende kennis van de misschien hiervoor behoed. Zou het aan de westerse liggen, dat ons die kennis ontbrak?

Sietz Leeflang

De oude kringlooplandbouw van China werd vooral in zijn latere ontwikkeling ondersteund door een levensbeschouwing die is ontstaan ongeveer 400 jaar v. Chr. en die praktische regels gaf die we nu ecologische richtlijnen noemen: het taoïsme. In 1998 schreef de

een unieke manier aankijkt tegen ecologie en landbouw. Het onderscheidt zich hierin radicaal van de westerse filosofie.

Platteland miskend

Allereerst: wat houdt de westerse filosoof bezig? Deze is nog steeds op zoek naar de 'betere mens', maar denkt die

soof Nick Bostrom, directeur van het in het Britse Oxford gevestigde 'Future of Humanity Institute'. Hij streeft naar een 'hoger leven' dat zich naar zijn zeggen tot dat van ons huidige menszijn verhoudt zoals ons menselijk bestaan van nu zich verhoudt tot dat van de chimpansee.

'Vrij Nederland' kwam dezer dagen met een interview met deze radicale denker en zijn 'transhumanisme', dat vooral uitziert naar 'specifieke verbeteringen in specifieke sociale contexten'. Hoewel dit laatste waarschijnlijk bedoeld is om iedereen die iedere vorm van genetisch sleutelen principieel afwijst gerust te stellen, valt deze momenteel met veel publiciteit omgeven filosoof voor mij toch door de mand door de manier waarop hij de zeer door hem bewonderde schrijver en denker Goethe prijst.

"Goethe", aldus Bostrom, "leidde een rijk leven door zijn intellect en creativiteit alsook de manier waarop hij de dramatische schoonheid in kunst waarnam en door de reizen die hij maakte." En hij voegt hier aan

Dankzij mijn vertaling van *Farmers of Forty Centuries*, het 100 jaar oude reisboek van de Amerikaanse landbouwwetenschapper F.H. King – dat verslag doet van zijn bezoek in 1909 aan boeren in China, Korea en Japan – kwam ik in contact met Nederlands bekendste sinoloog en Taomeester Prof. Kristofer Schipper. Het contact kwam tot stand dankzij Bettine Vriesekoop, oud NRC-Handelsblad correspondent in China, die in een recente lezing naar aanleiding van het uitkomen van haar boek *Duizend dagen in China*, de 4.000 jaar achtereen succesvolle Chinese landbouw die King beschreef 'echte Tao-landbouw' noemde. Prof. Schipper stelde mij zijn beschouwing over de ruim 2400 jaar oude ecologische Tao-voorschriften ter beschikking. Hierop is bijgaand artikel gebaseerd.

Het boek *Vierduizend Jaar Kringlooplandbouw* beleeft naar ik hoop binnenkort een tweede aangevulde druk, met o.a. een tekst over de betekenis van Tao voor de oude Chinese landbouw. De nieuwe uitgave krijgt van wellicht vier bekende hoogleraren aanbevelingen mee.

S.L.

Nederlandse sinoloog en Tao-meester prof. dr. Kristofer Schipper hierover een artikel: 'Taoist Ecology: the Inner Transformation'. Uit dit artikel en zijn in 2007 uitgebrachte vertaling van het klassieke boek *Zhuang Zi* blijkt dat het taoïsme als levensbeschouwing op

niet op het platteland te vinden. Want hoe zou een boer nou een beter mens kunnen zijn? Zo denken zeker degenen die de 'verbeterde mens' door – u leest het goed! – genetische modificatie hopen te verkrijgen. Tot de laatsten behoort de veel geciteerde Zweedse filo-

(lees verder op pagina 2)

(vervolg van pagina 1)

toe: “Een rijker leven dan dat van de gemiddelde boer die in zijn tijd van de ochtendstond tot het avondrood zijn veld aan het bewerken was.” Je kunt je afvragen of Goethe blij met deze vergelijking geweest zou zijn: de boer is bij Bostrom kennelijk niet meer dan de chimpansee in zijn verhouding tot de huidige mens. En daarmee zijn we gestuit op een griezelig mankement in het moderne westerse filosofische denken. Zou dat nog te repareren zijn? Misschien door het taoïsme.

Zwakke schakel

Al eeuwen wordt er, zeker in het westen, op de boer neer gekeken. De landbouw is in de afgelopen eeuw de zwakke schakel van onze geïndustrialiseerde samenleving geworden. Het waren de boeren, die de prijs van de ombouw van agrarisch land tot industriestaat in de vorm van landhervormingen (ruilverkaveling), afgedwongen productieverhogingen en slinkse prijsverlagingen moesten opbrengen. In oude tijden was de boerderij op het onbeschermd plateland (en in sommige delen van de wereld is zij dit nog steeds) de plek waar slecht betaalde soldaten hun gemakkelijke buit en ander gerief haalden. In populaire liedjes, kluchten en volksverhalen was het de domme boer die zich steeds liet beetnemen. Maar misschien was dit altijd nog beter dan wat onze consumptie maatschappij is gelukt: het geleidelijk onzichtbaar maken van de boer als producent van ons voedsel. Het is de voedingsmiddelen-industrie die voor volle schappen in de supermarkt zorgt. Melk komt niet uit de koe, maar uit de fabriek. Van de meer dan 250.000 boeren, die ons land direct na de oorlog telde zijn er minder dan 70.000 over. Na 2007 is het inkomen van de Nederlandse boeren en tuinders gehalveerd en de vraag is of dit door de financiële crisis kwam. Besteedde de gemiddelde Nederlander in 1980 nog 24% van het netto inkomen aan voedsel, nu is dat krap 10 %.

De 180 voorschriften van Tao

In het eerder genoemde artikel van prof. Kristofer Schipper lezen we hoe het Taoïsme niet alleen *gedachten* formuleerde over de natuur en de plaats van de mens daarin, maar daaraan ook consequent *voorschriften* verbond. Tao kende 180 voorschriften en regels, waarvan er circa 20 rechtstreeks bedoeld waren om het leefmilieu te beschermen en de natuurlijke balans te respecteren en andere indirect. Deze ruim 2400 jaar geleden al in geschriften

vastgelegde levensbeschouwing – vaak worden ze toegeschreven aan ene Lao Jun – leverde daarmee de oudste regels die de mensheid kent op het gebied van ecologie. Hierin wordt gewezen op de noodzaak onze cultuur aan te passen aan de natuur en niet het omgekeerde, dat kenmerkend is geworden voor de geïndustrialiseerde wereld. Taomeester Schipper wijst erop dat je de oude taoïsten niet moet vergelijken met de voorvechters van de ecologie van nu. De laatste zeggen: *Ieder mens heeft recht op veilig drinkwater*. Maar wat zeiden de oude taoïsten? *Je moet water niet verontreinigen*. De echte verandering moet toch van binnenuit, van uit jezelf komen?

De 180 voorschriften werden opgedragen aan de leiders van de (dorps) gemeenschappen in het land van Shu, dat lag in het noordelijk deel van de provincie Sichuan waar het taoïsme ontstond.

Zhuangzi droomt over een vlinder (of een vlinder droomt over Zhuangzi). (afbeelding: About Qigong, Wikimedia Commons)

De ecologische voorschriften

Prof. Schipper somt een reeks voorschriften op, die je ecologisch kunt nemen (de nummers corresponderen met hun oorspronkelijke plaats in de reeks van 180):

14. *je moet niets verbranden van (de vegetatie) niet gecultiveerde of gecultiveerde velden, ook niet van die in berg- of bosgebieden.*
18. *je moet zonder noodzaak geen bomen om hakken.*
19. *je moet zonder noodzaak geen kruiden of bloemen plukken.*
36. *je moet geen giftige stoffen in meren, rivieren of zeeën lozen.*
47. *je moet zonder noodzaak geen gaten in de grond maken en daardoor de bodem verstoren.*
53. *je moet geen natte moerassen droogleggen.*
79. *je moet bij het vissen of jagen niet onnodig andere levende wezens schade toebrengen.*
95. *je moet in de winter geen overwinterende dieren of insecten opgraven.*
97. *je moet zonder noodzaak niet in bomen klimmen om nesten te verstoren en eieren te vernielen.*
98. *je moet geen kooien gebruiken om daar vogels of andere dieren in te vangen.*

100. *je moet geen vuil in waterputten gooien.*
101. *je moet waterputten niet afsluiten.*
109. *je moet geen vuren stoken in de vlakten.*
116. *je moet geen uitwerpselen of urine terecht laten komen op levende planten of in water waarvan gedronken moeten worden.*
121. *je moet zonder noodzaak niet baden in rivieren of zeeën.*
125. *je moet geen gifstoffen aanmaken en ze in vaten opslaan.*
132. *je moet vogels en andere dieren niet verstoren.*
134. *je moet zonder noodzaak geen meren aanleggen.*

Taoïsten hadden belang bij ecologie

We kunnen ons, zo schrijft prof. Schipper, afvragen waarom de taoïsten dit soort regels hebben opgesteld. Uit de klassieke leer van Confucius zijn wel enige soortgelijke regels bekend, maar deze waren meer praktisch van aard en hadden uitsluitend betrekking op bepaalde seizoenen. De taoïstische voorschriften golden in absolute zin en voor altijd en ieder seizoen.

Ook kan worden gezegd, dat voor de vroege taoïsten die zich vaak meerdere keren per jaar terugtrokken in ongecultiveerde gebieden langs rivieren, in de bergen, of bij zee de ongerepte natuur heilig was. Het had ook met hun rituelen te maken en zelfs kan men zeggen dat zij door deze gebieden en de erin voorkomende dieren en planten te ontzien zich beter konden beschermen tegen ziekten, plagen en hongersnoden in de dichtbevolkte streken.

Geen harde regels

De voorschriften waren geen harde regels, die afgedwongen konden worden. Ook het eten van vlees werd in algemene zin afgeraden, maar was niet verboden. Sleutelbegrippen zijn dan ook steeds ‘niet teveel’, ‘niet zonder noodzaak’ of ‘indien het kan worden vermeden’. En waar het bij alles om draait is het hebben van *respect*. Niet alleen voor de natuur, maar voor alle mensen, voor vrouwen en kinderen, voor leefwijzen en voor cultuur. De 180 voorschriften waren niet in volgorde van belangrijkheid opgesteld. Ze gingen over van alles, zoals gedrag, etiquette en omgang (met ouderen, leerlingen, slaven, bedienden en ambtenaren), seksualiteit, respect voor alles wat leeft, eten en drinken (niet van gouden of zilveren borden eten, probeer eetfestijnen te vermijden) enz. Ze waren in te delen in wel meer dan een dozijn groepen. Prof. Schipper wijst er tenslotte in zijn artikel nog op, dat er tussen de 180 voorschriften een onmiskenbaar verband bestaat met de oudste Tao-tekst, het klassieke boek *Zhuang Zi*. Het eerste van de 180 Voorschriften luidt: *Je*

moet niet teveel bedienen, manlijke of vrouwelijke, om je heen verzamelen. In hoofdstuk 23 van de *Zhuang Zi* ging het over een zekere Gensang Chu die een gedeelte van de tao van zijn meester had meegekregen en zich daarmee in de Woeste Bergen van het noorden ging vestigen. "Alle dienaren die blikgaven van intelligentie stuurde hij weg en alle vrouwen die lief tegen hem waren hield hij op afstand, terwijl de onnozele domoren bij hem mochten blijven en de slonzige luiaards hem mochten bedienen. Nadat er drie jaar verstreken waren, werden de oogsten in die Woeste Bergen steeds beter..."

Afkeer van machines

De *Zhuang Zi* leer je kennen als een boek dat vooral gaat over het simpele leven (in overeenstemming met zijn natuurlijke conditie en behoeften). Het bevat een rijkdom aan vaak geestige verhalen en gelijkenissen waarin geregeld de burgerlijke, immer het officiële en het gezag aanhangende, tegenvoeter Confucius vriendelijk wordt bespot. Prof. Schipper wijst me een speciaal hoofdstuk aan om aan te tonen dat de belangrijkste passage, die de *Zhuang Zi* wijdt aan de landbouw gaat over de vaak aangehaalde 'kunst van de Heer Chaos' die we vinden in hoofdstuk 12, paragraaf 11. Daar treffen we Zigong, een discipel van Confucius, die een oude kerel bezig ziet met zijn moestuin. De man getrooste zich veel moeite om water uit een put omhoog te halen, telkens met een kruik vol water naar boven komend ('veel energie voor een mager resultaat'). Zigong: "Er bestaat een soort machine voor dit werk, die in één dag wel honderd moestuinen kan besproeien. Je hebt er maar weinig krachtinspanning voor nodig, maar ze heeft veel effect. Mijn goede man, zou je die niet willen hebben?". Hij legt de oude uit dat het gemaakt wordt van een stuk hout, met geboorde gaten, van achteren zwaar en van voren licht en je noemt dat een putgalg. De tuinman kreeg een kleur van woede. "Mijn meester heeft mij geleerd dat daar waar machines zijn je ook beslist zorgen met machines krijgt (...) en je krijgt een machinehart (...) en zit er eenmaal zo'n machinehart in je boezem, dan is het daar gedaan met het zuiver witte licht. (...) ik zou me schamen om haar (de machine) te gebruiken."

Prof. Schipper zou willen dat de studie van dit verhaal (dat in het boek veel langer is) verplicht werd op landbouwscholen. "Het is profetisch" zegt hij en iedereen die het drama met de moderne landbouw bestudeert, zou tot dezelfde conclusie moeten komen.

Muis geaccepteerd als medebewoner van geïsoleerd huis

Vlaams experiment met 'textielmuur'

In het herfstnummer van het Belgische milieutijdschrift *De Koevoet* vonden we een interessant artikel over het 'Mierennest', zoals de binnenhuis-architecten Steven Plas en Heideliën Bultynck het oude door hen geheel verbouwde en energiezuinig gemaakte huis van Stevens grootouders in Aalst hebben genoemd. Rond het huis hadden zij tegen de stenen buitenmuur op houten ribben een extra wand van gebitumeerde houtvezelplaat aangebracht. Als isolatiemateriaal in deze ommanteling van hun huis hadden zij door kringloopwinkels afgedankte kleren gestopt. Zo werd hun huis voorzien van een extra mantel, die in de winter tegen koude en in de zomer tegen hitte beschermt.

Om deze isolatiemethode zichtbaar te maken hebben ze een inspectieraam aangebracht (zie foto) waarachter eerlijk en openlijk de vrolijke voddenbaal waarneembaar is, die ze regelmatig op vocht controleren.

We lazen dat artikel net nadat een van onze donateurs zijn lidmaatschap had opgezegd: volgens hem zou ons in 'Beter 1x Zien' (december jl.) gepubliceerde idee voor supergoedkope dakisolatie op basis van oude kranten alleen maar muizen aantrekken. We hebben geprobeerd met deze donateur in gesprek te komen over het onderwerp muizen, en in hoeverre deze dieren ons in muren en plafonds tot last kunnen zijn, maar hij bleef bij zijn besluit.

In het laag aflopend dak van ons kantoor (midden in een bos) huist al jarenlang een muizenfamilie, die je soms 's-avonds in het isolatiemateriaal onder het beschot hoort piepen en bewegen. Het klinkt huiselijk. Maar er is inmiddels ook een terugkerende vlek bij een naad in de gipsplaten. Waar die vandaan komt willen we liever niet weten.

Controlevenster waarachter de oude kleding ligt. (foto: *De Koevoet*)

Toen we lazen van de oude kleren in de muren van Steven en Heideliën hebben we ze meteen een e-mail gestuurd. De vraag was, uiteraard: hebben jullie last van muizen? Steven schreef ons terug: "Kritieken vanuit de 'gevestigde hoeken' krijg je als pionier (zoals jullie met dat krantenpapier) continu over je heen. Dat betekent alleen maar dat ons werk relevant is. Blijkbaar wordt ons werk door sommigen als 'bedreigend' aangezien, maar dat is niet meteen ons probleem. Van ongedierte in onze textielmuur hebben we niet zo veel last. De reden is volgens mij dat het overgrote deel van de confectie in pesticidenbaden gedompeld wordt nog voor het in de winkel terecht komt. Eigenlijk is oud textiel gewoon chemisch afval. Het wordt niet meteen als lekker be-

schouwd door de beestjes. En dan nog... Op ethisch vlak heb ik helemaal geen probleem met muisjes in mijn muur. Ook prooidieren hebben recht op een warm nest. Ik denk dat het angstvallig denken in termen van 'ongedierte'-bestrijding gewoon een gevolg is van de vervreemding van de natuur en propaganda vanuit de pesticidenindustrie. Een muizenpopulatie rondom je woonomgeving wordt niet beïnvloed door een isolatietechniek. Als ze geen nest in je isolatiemateriaal kunnen maken dan maken ze hun nest wel elders in je huis. Aanwezigheid van voedselbronnen en aanwezigheid van predatoren zijn wel populatiebepalend. Wij bouwen aan een wereld waar natuur niet als een vijand maar als een partner beschouwd wordt. Kritieken over ongedierte zijn bijgevolg volledig irrelevant: ongedierte bestaat niet. En van boze donateurs hebben we ook geen last. We hebben geen donateurs!"

Steven

Boer zoekt volkstuinder

Vlak bij Deventer, midden in het mooie, kleinschalige landschap van de IJsselvallei ligt Hof van Twello, een achttien hectare groot tuin- en landbouwbouwendrijf, waar de eigenaars op een heel bijzondere manier hun klanten laten meewerken en meeleven op het land: boer zoekt volkstuinder én leidt hem of haar op tot een betrokken en vakkundig participerend tuinder!

Lieselot Leeflang

“Urban farming: die aardige stukjes stadstuin die overal verschijnen? Dat is een mooie ontwikkeling, hoor. Leuk voor stadsbewoners om wat dichterbij de natuur te komen. Maar willen we onze regio's en onze steden serieus van streekvoedsel voorzien, dan zullen we het werk aan de boeren en tuinders moeten overlaten.” Aan het woord is Gert Jan Jansen, tuinder in hart en nieren. Schrijver van het in deze Nieuwsbrief afgedrukte artikel *Renderend Landschap*, een pleidooi voor de zichzelf bedruipende regio. Volgens de berekeningen van Gert Jan, gebaseerd op algemene productiecijfers, kunnen de circa honderdduizend inwoners van Deventer met vier tot vijftienduizend hectare landbouwgrond rondom de stad voorzien worden van alle essentiële voedingsmiddelen, inclusief vlees, olie en bier. Kleinschalig, met participatie van de bewoners en met aan de leiding boeren en tuinders die verstand van hun vak hebben. Op zijn in 2003 opgerichte bedrijf Hof van Twello laat hij, samen met zes medewerkers, zien hoe dat zou kunnen. Een prachtig, principieel voorbeeld van lokale bedrijvigheid, dat inmiddels zijn vruchten afwerpt.

De winkel met streekproducten.

Lokale afzet

Geboren als tuinderszoon en opgeleid aan Wageningen Universiteit is leraar/adviseur en tuinder Gert Jan Jansen gedreven om alles uit het tuindersvak te halen wat erin zit. Na onder meer een verblijf van bijna twee jaar in Mexico, de oprichting, daarna, van tropische plantenkwekerij-annex-werkgelegen-

Gert Jan Jansen bij een perceel met volkstuinen.

heidsproject Xotus en docentschap plantenteelt en plattelandontwikkeling aan Hogeschool Larenstein in Wageningen, richtte hij, samen met twee compagnons, Hof van Twello op. Een bedrijf van 18 hectare pachtgrond, waar groente, fruit en graangewassen worden geteeld voor een directe, lokale afzet. Behalve een productietuin, een wijngaard en een paar hectare graan, is er een winkel, waar bezoekers groente, brood en producten van het eigen bedrijf en van bedrijven uit de regio kunnen kopen. Met mooi weer kun je in de theetuin wat lekkers eten en drinken en een educatieve wandeling maken over het 'blote voetpad', langs de permacultuurtuin, de paddenpoelen en een middeleeuwse tuin. Hof van Twello is inmiddels niet meer weg te denken uit Twello en de directe omgeving: een bloeiend bedrijf, met zes betaalde medewerkers en alle potentie om naar behoefte te worden uitgebreid en volop voor de regio te produceren.

Argwaan

In februari bezochten oprichter/eigenaar Gert Jan Jansen en zijn partner en hoofd van de keuken en catering Laurette van Slobbe ons: ze wilden graag ervaring uitwisselen en meer mensen leren kennen die net zo over economie en productie denken als zij. Het werd een geanimeerd gesprek en het begin

van, wellicht, een verdere uitwisseling van ideeën.

Gert Jan: “Als je een bedrijf begint en dat blijkt goed te lopen, je krijgt meerdere personeelsleden, dan is het in onze huidige economie niet meer dan logisch dat je aan de volgende stap: groei en uitbreiding begint. Een goede ondernemer die bewust klein blijft: die wordt met argwaan bekeken.”

Toch is dat wat Hof van Twello voorstaat: een rol spelen in de lokale economie, bewoners uit de regio bij het werk betrekken en bedrijven in de regio te stimuleren hetzelfde te doen. Met als doel: een sterke, zelfvoorzienende regio, waar landbouwbedrijven niet weggepoetst hoeven te worden ten behoeve van verstedelijking of natuurontwikkeling, maar opnieuw een toonbeeld zijn van kleinschalige bedrijvigheid, passend in het landschap, met grote ecologische diversiteit en economische waarde.

Gemeenschappelijke grond

Eind maart, tijd voor een tegenbezoek. Het IJssel landschap kleurt aarzelend groen in een valse lentezon. Op hier en daar wat vroege lentebloeiërs na lijkt er nog weinig te beleven in de natuur. Maar op de voorste kleine akkers van Hof van Twello, zichtbaar vanaf de Rijksstraatweg, is al volop bedrijvigheid. Het eerste voorjaarswerk: snoeien,

bemesten, zaaien, is allang begonnen. En ook in de keuken en de winkel is het druk, op deze vrijdagmiddag. Aan het werk zijn: de vaste medewerkers voor de tuin, de keuken en de winkel, een groepje jongeren vanuit een zorgtraject, een paar vrijwilligers en de eerste volkstuinders, die niet alleen hun eigen stukje grond, maar ook de grond die bedoeld is voor de teelt van gewassen voor de winkel, in gereedheid brengen. Want zo gaat het hier: de ene helft van het door het bedrijf gratis beschikbaar gestelde stukje grond beplanten de volkstuinders voor eigen gebruik, de andere helft beheren ze volgens het door Hof van Twello opgesteld teeltschema. De opbrengst van dit tweede stukje grond is bedoeld voor verkoop in de winkel. De helft van de opbrengst is voor de volkstuinders. Op een vergelijkbare manier kunnen buurtbewoners meehelpen in de keuken bij, bijvoorbeeld, de bereiding van de producten van het land tot siropen, sauzen of jams. Meehelpen betekent meedelen in de winst. Hier dus geen dure arbeid, en dat merkt de consument weer in de prijs. Het begrip 'Meente', van oudsher in deze omgeving en op alle zandgronden

van Oost Nederland gebezigd voor gemeenschappelijke gronden, krijgt hier een nieuwe, eigen betekenis.

Advies

Op de website van Hof van Twello lezen we: "Lokale economie is voor ons meer dan productie en verkoop. Fundamenteel is het een vorm van communicatie. Immers, een kleinschalige economie is per definitie niet anoniem. In zo'n economie heb je geen certificering nodig, geen dure marketing of verpakkingen. Als vanzelf ontstaat daarin ook de zorg voor elkaar, worden mensen gekend en krijgen ze hun plaats." Op

In de winkel van Hof van Twello kan men ook vaste planten kopen.

een dag als deze betekent dat: het direct klaarmaken van een speciale bestelling tuinplanten voor een bellende klant en het vrijmaken van wat tijd, tussen de vele telefoontjes door, voor een wandeling over het terrein met een bezoeker. Maar ook: de verzorging van een gedegen tuinopleiding voor startende volkstuinders, het direct betrekken van de volkstuinders en andere betrokkenen bij het wel en wee van het bedrijf en, sinds kort, de mogelijkheid om via 'aandelen' eigenaar te worden van een klein stukje van de Hof van Twello.

En Gert Jan en Laurette geven lezingen en adviezen. Gert Jan: "Hof van Twello is een natuur- en milieu-educatiecentrum met achtduizend bezoekers per jaar, waaronder veel kinderen. We draaien zonder subsidie, net als jullie. En we draaien goed. Gemeentebesturen en andere educatiecentra komen hier graag naar toe om van ons te horen hoe wij dat doen. Voor een redelijk honorarium geef ik advies, pas geleden nog aan de gemeente Lochem. Dat soort werk doe ik graag, naast les geven, kinderen en volwassenen rondleiden. Ook zo kan ik iets betekenen voor de omgeving."

Nederlands zuinigste douchekop Koperen Kop bestaat 25 jaar!

De enige compleet met de hand gemaakte en bovendien meest duurzame waterbesparende douchekop die in Nederland te koop is bestaat 25 jaar. Het is de 'Koperen Kop' die op basis van een Amerikaans ontwerp uit de jaren tachtig (dat nog de dubbele hoeveelheid water doorliet) in 1986 werd gemaakt en principieel verbeterd door all-round technicus en vriend Jan Gosselink, bedenker van vele machines, werktuigen en de 'Wielwel'-rolstoelbeweger (alle beschreven in ons tijdschrift uit die jaren). In 1995 bedacht hij een nieuwe verbetering, die het verbruik van de douchekop met circa een liter tot 4,5 liter per minuut terugbracht. Ook leverde deze verbetering een tijdsbesparing op bij het produceren van de geheel uit roodkoper en messing gemaakte douchekoppen die altijd en allemaal (en ook nu nog) met de hand zijn/worden gemaakt. Nog altijd gebruiken wij de originele mallen en gereedschappen die Jan ontwierp

voor het fabriceren van deze ingenieuze waterbespaarder. Kort voor zijn dood (8 augustus 2006, hij werd 86) droeg hij ze aan onze stichting over.

Jan's Koperen Kop is de zuinigste douchekop die nog altijd te koop is en helaas nog steeds door velen wordt afgewezen omdat "dat ding niet in de design-badkamer past". Wij vinden hem mooi: mooi van eenvoud en door precisie. Smaken verschillen. Na een ervaring van het zuinige douchen in

de jaren negentig, waar onze Koperen Kop van heeft kunnen meeprofiteren douchet een groot deel van het Nederlandse volk nu weer met 'toeters' en stortbaden van soms zelfs dubbel of drievoudige aangebrachte douchekoppen. De gemiddelde Nederlander gebruikt bij het douchen tweeënehalf maal zoveel water als de gebruiker van de Koperen Kop.

Dit jaar willen wij een actie ondernemen om dit unieke precisie-instrument onder de aandacht te brengen. Donateurs van onze stichting die deze douchekop al lang in gebruik hebben vragen we om hun bevindingen aan ons te laten weten. Heeft u een mooi of bijzonder verhaal over het gebruik van onze koperen kop en wilt u het met ons en onze websitebezoekers delen? Mail of stuur het ons... een Koperen Kop om cadeau te geven aan een minder zuinig douchende vriend of familie.

Renderend Landschap

Meer dan 50.000 boeren en tuinders verdwenen de afgelopen 20 jaar van het toneel, bijna de helft. De komende 20 jaar zal nog eens de helft verdwijnen. Gert Jan Jansen van Hof van Twello biedt een alternatief: een kleinschalig ingericht landschap, waar rendabele productie en werkgelegenheid hand in hand gaan.

Gert Jan Jansen

Hof van Twello.

“Het probleem valt wel mee hoor”, zegt LTO Nederland, de standsorganisatie voor boeren en tuinders, “deze boeren en tuinders hebben veelal geen opvolgers.” Daar maak je je er makkelijk mee van af. Deze boeren en tuinders hebben geen opvolgers omdat hun kinderen er geen heil in zien een veelal verouderd bedrijf over te nemen. Het zijn bedrijven die naar de gangbare maatstaven te klein zijn om nog te overleven. De blijvers worden groter en groter. Bijkomend effect van de schaalvergroting is dat het landschap verschaalt. De akkers worden steeds groter, landweggetjes en wandelpaden verdwijnen, evenals houtwallen, singels, hagen en kleine bosschages. Vroeger was het landschap mooi zonder dat we het wisten. Het was er gewoon. Er werd in gewerkt, geleden en gelachen. En er werd in verdiend. Landschapselementen als hagen en houtwallen hadden een duidelijke functie als veekering of als leverancier van hakhout, bouwmaterialen en tal van gebruiksvoorwerpen als bezemstelen, manden en soms ook voedsel. Het landschap van toen, wat velen nu zo graag terug zien, had een economische basis, was kleinschalig en in zichzelf renderend. Binnen de toenmalige economische wetten.

Mooi én rendabel?

Kun je een landschap ontwikkelen dat rendabel en toch mooi is? Hoe kun je een mooi en daardoor haast per definitie kleinschalig landschap renderend maken?

Duidelijk zal zijn dat bulk produceren voor de wereldmarkt niet kleinschalig kan. De wereldmarktprijzen zijn zó laag dat ‘economics of scale’ de enige uit-

weg is. Dat is de logica van die markt. Bedrijven staan volledig in de wind van de internationale concurrentie, met lage lonen landen, lage grondprijzen elders, goedkope transporten, goedkope grondstoffen, goedkope energie. Multinationals vestigen zich daar waar de kostprijs het laagste is. Daar valt niet tegen op te boeren.

Het antwoord zal dus niet bulkmarktgericht moeten zijn. Produceren voor de lokale markt is per definitie kleinschalig, leidt meestal tot een aantrekkelijk landschap, is ecologisch sterk en zeer biodivers, maar kent een ander probleem. De kostprijs is hoog en dus is produceren voor de lokale markt niet per definitie ook renderend en vindt het derhalve weinig navolging. Doe je het toch dan krijg je al gauw te horen dat je dromen najaagt. Hier geen ‘economics of scale’ maar een ‘economics of desire’, zoals velen mij verwijten.

Systeeminnovaties

Simpelweg overschakelen op biologische- of streekproductie is niet het antwoord, zolang we de ‘wereldmarktlogica’ blijven omarmen. ‘Organic is just another taste in world market’, zei de beroemde Amerikaanse auteur Michael Pollan. Het is derhalve géén alternatief voor de bestaande markt gebleken en wat ecologisch gezien in het veld wordt gewonnen wordt teniet gedaan in de handel. Ook streekproducten verworden, dat zien we nu al, via landelijk opererende distributiecentra voor streekproducten, tot het begin van een nieuwe golf van veelal coöperatieve industrialisatie op het platteland, uiteindelijk eindigend in nieuwe Friesland Campina’s, Greenery’s of Rabobanken. Een Nederland waar op deze manier

uitsluitend ecologisch geteeld wordt en/of met exportgerichte (streek)producten zal er uiteindelijk net zo verschaald blijven als het huidige landschap. De markt is nu eenmaal niet gebaat bij kleinschaligheid. Wil je die laatste wél duurzaam tot stand brengen dan zul je dus écht wat moeten doen aan je uitgangspunten en een strategie moeten ontwikkelen die het landschap, de biodiversiteit en de bewoners als uitgangspunt neemt en niet als begeleidende factoren in een overigens volstrekt gangbaar marktmodel.

Als kleinschalige lokaal gerichte productie het doel is, is een aantal innovaties gewenst. Systeeminnovaties, omdat ze een alternatief vormen voor het bestaande systeem.

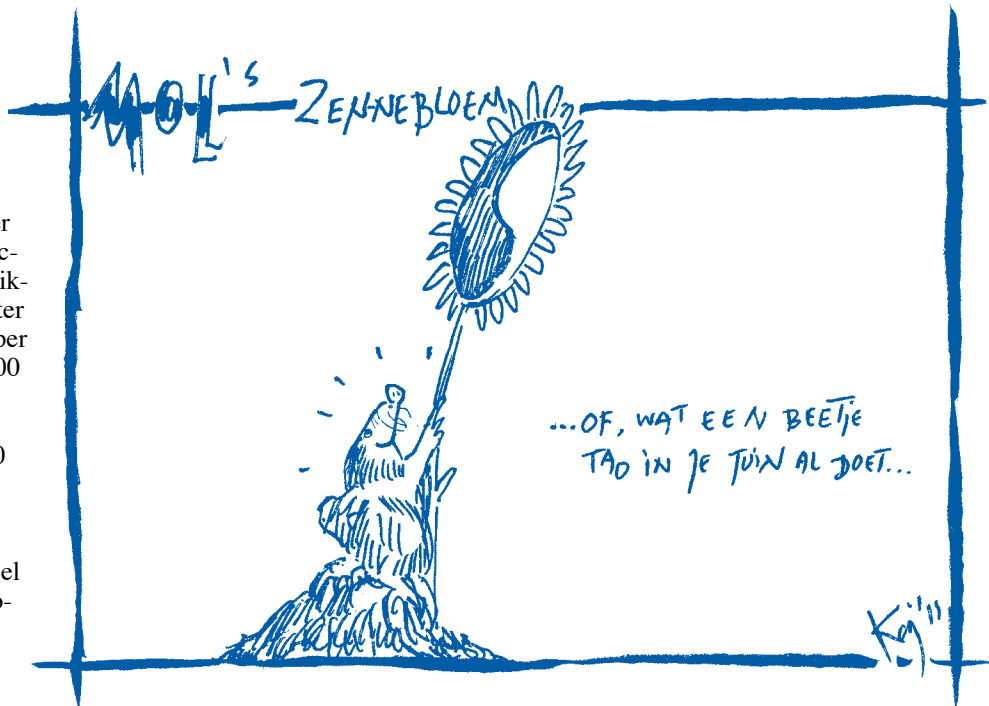
Produceren voor de lokale markt

Neem de stad Deventer, met 100.000 personen. Stel dat 25% hiervan lokaal geteelde aardappels koopt. Bij een consumptie van 50 kg aardappels per persoon per jaar betekent dit een totale consumptie van 1.250.000 kg aardappels per jaar. Bij een gemiddelde productie van 40.000 kg aardappels per ha komt deze hoeveelheid overeen met een areaal van ongeveer 30 ha. Zou héél Deventer uitsluitend lokaal geteelde aardappels consumeren dan zou een areaal van 120 ha dus volstaan. 1,2 ha per 1000 inwoners. In de praktijk wordt er in Nederland ongeveer 25% lokaal geteelde aardappels geconsumeerd, veelal door boeren vanaf de boerderij verkocht. Anders ligt dat bij tarwe. Pas de laatste jaren beginnen boeren, en zelfs bakkers, weer graan te telen voor eigen brood. Vrijwel alle graan voor ons dagelijks brood komt nu nog uit

Frankrijk of van nóg verder weg. Van tarwe wordt natuurlijk ook bloem, pasta's en pannenkoeken-meel gemaakt. We consumeren per persoon ongeveer 300 gram tarwe per dag, verwerkt in de genoemde producten. Dat komt dan overeen met een dikke 100 kg per jaar. Voor heel Deventer komt dat dan neer op 10 miljoen kg per jaar. Er van uitgaande dat er tot 10.000 kg tarwe per ha geteeld kan worden betekent dit een benodigd areaal van 1000 ha. Dat wil zeggen 1 ha per 100 inwoners.

Ruimte voor export

Dus met een dikke 1100 ha kun je heel Deventer van aardappels en graanproducten voorzien. Het is niet moeilijk in te zien dat groenten, inclusief kasgroenten en verse kruiden een veel minder groot areaal vereisen. Ruimte genoeg dus voor lokale productie! Maar pas op. We zijn er nog niet. Vlees, hoe zit het daar mee? Nu eten wij voornamelijk importvlees terwijl de melk van onze koeien veelal wordt verwerkt tot exportkazen en boter. Gemiddeld genomen eten wij ongeveer 100 gram vlees per dag, incl. broodbeleg, oud en jong, kind en opa, alles door elkaar. Per jaar eten wij per persoon dus gemiddeld 35 kg vlees weg. Heel Deventer 3.500.000 kg. Ongeveer de helft hiervan betreft varkensvlees, 20% koe en 20% kip. Beperken wij ons hier tot de koe dan komt dit overeen met zo'n 2800 koeien, overeenkomend met zo'n 1500 tot tot 2000 ha grondbeslag. Dat lijkt te doen. Maar daar moet dan nog wel eenzelfde hoeveelheid ha in met name de Derde Wereld bij op geteld worden voor de productie van krachtvoer. Als we dat ook weer zelf gaan doen neemt het ruimtebeslag dus nog aanzienlijk toe. Met naar schatting 4000 tot 5000 ha kan een stad als Deventer voorzien in de meest essentiële voedingsmiddelen, inclusief olies, grondstoffen voor bier, enzovoort. Zelfs voor een stad als Amsterdam is lokale productie prima te doen, zij het dat 'lokaal' dan wellicht iets ruimer geïnterpreteerd moet worden. Over heel Nederland gemeten zou ongeveer eenderde van ons totale landbouwareaal voor eigen voedselvoorziening moeten worden ingezet. Er blijft dus zelfs nog over voor exportgerichte land- en tuinbouw. Een cynicus zal op dit punt aangekomen opmerken dat het dan dus voldoende is om een paar tarwebedrijven, aardappel-, groente-, veebedrijven etc. per regio over te houden en klaar is Kees. Zoals bijna alle gevriesdroogde peterselie voor de VS op een paar bedrijven geproduceerd wordt. De vraag die zich dan opdringt is de kostprijs. Kun

je goedkoop genoeg produceren om grootschaligheid te weren en daarmee een fraai landschap in stand te houden onder behoud van werkgelegenheid?

Het complete artikel van Gert Jan Jansen is te lezen op onze website bij Het Documenten en op www.hofvantwello.nl Wilt u een geprint exemplaar toegestuurd krijgen? Laat het ons even weten.

Voorjaarsaanbieding voor kachelbouwers

De maanden oktober en november zijn al jarenlang de maanden dat onze zelfbouw kachelwerkplaats overuren draait. Logisch: als het koud wordt gaan we aan kachels denken. Dat doen we niet als het mooie weer en de fluitende vogels ons na maanden winterkou weer naar buiten lokken!

Toch gaan we u juist in deze lentemaanden proberen te verleiden twee dagen in onze kachelwerkplaats door te brengen en met een mooie, zelfgebouwde tegelkachel weer naar huis te gaan. Hoe? Door u een aantrekkelijke aanbieding te doen: wie nu besluit bij ons een tegelkachel of Finoven te bouwen krijgt bij boeking tot en met eind juni 2011 een flinke voorjaarskorting:

Finoven van € 2.675 voor € 2.400.

Standaard-tegelkachel van € 2.354 voor € 2.100.

Fornuiskachel van € 2.566 voor € 2.300.

Kleine tegelkachel van € 2.150 voor € 1.900.

Interesse? Laat het ons snel weten. Mail ons even, of bel ons tijdens kantooruren om direct een afspraak te maken. Of vraag onze nieuwe tegelkachelfolder aan voor meer informatie. Dan hoeft u het komende najaar niet meer aan uw kachel te denken: u stookt hem gewoon lekker op!

De composthoop volgens Pieter Boxman

Onze goede vriend en gewaardeerd eigenzinnig tuinbouwexpert Pieter Boxman deed zijn eerste proeven met planten al op veertienjarige leeftijd, op de tuinderij van zijn vader. Tot op de dag van vandaag experimenteert hij, al kan hij het niet meer praktisch, op zijn eigen onnavolgbare manier, met biologische fruit- en groenteteelt. Zijn leermeester, zegt hij, is de natuur zelf. En kun je, met alle fiasco's van de moderne agro-industrie, je een betere leermeester wensen? In zijn proeftuinen in Tweekelo werkte Pieter, samen met vrienden, in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw op een, zeker voor die tijd, ongebruikelijke manier. Maar de resultaten waren zo opvallend, dat hij aan deze tuinen zijn landelijke erkenning had en heeft te danken. Deze aflevering van 'Beter 1x zien' is een eerbetoen aan een moedige en intelligente tuinderszoon aan wie de biologische land- en tuinbouw veel te danken heeft. De onderstaande tekst komt uit het in 1974 door Arcanum uitgegeven boek 'De Moestuinen van Tweekelo', dat drie drukken beleefde.

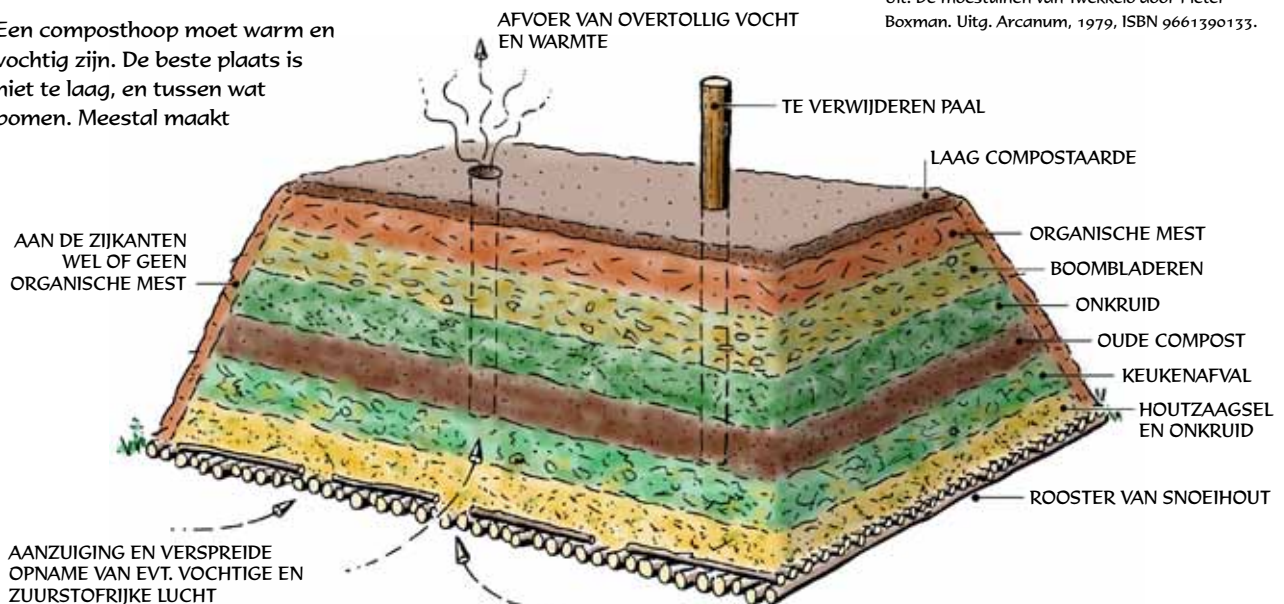
men een composthoop compact, in een silo of direct op de grond. Ik bouw mijn composthoop liever op boven een laag takken: ca 180 cm lang snoeihout van els, hazelaar, berk, enzovoort. Deze laag hout geeft voldoende zuurstof en eventueel de mogelijkheid voor vochtafvoer aan de onderkant van de hoop en kan bovendien later in kleine stukjes uitgespreid worden over de grond. Dit verrijkt de grond enorm en zorgt voor extra voeding voor het bodemleven. Om de meter plaats ik een paal in de composthoop-in-opbouw, die ik er na het gereedkomen weer uithaal. Zo zijn er schoorstenen in de composthoop, die ervoor zorgen dat een eventueel teveel aan warmte of vocht in de hoop kan worden afgevoerd, en die, samen met het rooster van snoeihout aan de onderkant, de complete composthoop van voldoende zuurstof voorzien. Een teveel aan vocht zorgt voor rotting en dat willen we in de composthoop voorkomen. Daarom voegen we ook geen gekookt voedsel toe, dat gaat rotten en bovendien

ongewenste insecten aantrekt. Ook broodresten heb ik liever niet: op oud brood ontwikkelen zich gemakkelijk penicilline-schimmels, die door hun abiotische werking het bodemleven verstoren. Brandnetels zijn een bron van spore-elementen: deze mogen op geen enkele composthoop ontbreken. Ook maerltoevoeging bevordert het proces aanmerkelijk.

De volgorde van de lagen is niet belangrijk, wanneer de hoop is opgebouwd als hierboven beschreven. Organische mest breng ik bij voorkeur niet als laag in de hoop, maar als afdekking aan de buitenzijde. Juist mest heeft veel zuurstof nodig en 's winters houdt deze laag de composthoop warm. Vriest het hard, vergeet dan overigens niet de schoorsteenpijpen in de hoop met een paar krantenproppen dicht te stoppen, zodat er geen warmte verloren gaat! Na de lange winter is compost een medicijn voor de grond. Vlak voordat er regen verwacht wordt zaaien we het uit juist zoals een boer zijn graan zaait.

Een composthoop moet warm en vochtig zijn. De beste plaats is niet te laag, en tussen wat bomen. Meestal maakt

Uit: De moestuinen van Tweekelo door Pieter Boxman. Uitg. Arcanum, 1979, ISBN 9661390133.

Colofon

De Twaalf Ambachten Nieuwsbrief is een publicatie van het gelijknamige centrum voor ecologische technieken in Boxtel, dat zich al meer dan 30 jaar beijvert voor leven, wonen en werken naar menselijke maat en naar ecologische maatstaven. Prijs bij losse verkoop € 7,50.

Redactie: Sietz Leeflang, Caroline Leeflang, Peter van Veen, Wim van Overbeeke (ook vormgeving), Lieselot Leeflang (eindredactie).

Donateurs van de Stichting De Twaalf Ambachten ontvangen deze nieuwsbrief en krijgen korting bij rondleidingen in ons bezoekerscentrum in Boxtel, na telefonische opgave. Ook genieten zij 10% korting op onze eigen uitgaven en op de deelnameprijs van studiedagen. Minimum-donatie per jaar € 22,50. Buitenland binnen Europa: € 29,50; Buiten Europa: € 35,50. Deze bedragen overmaken op onze postgirorekening 3939393 of onze Belgische postchequerekening 000-0535252-06 t.n.v. De Twaalf Ambachten, Boxtel NL.

Adres: Stichting De Twaalf Ambachten, centrum voor ecologische technieken, Mezenlaan 2, 5282 HB Boxtel, NL. Tel. 0411-672621; e-mail: info@de12ambachten.nl; website: www.de12ambachten.nl.